

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.89>
УДК 811.161.2'373.232

О.П. КАРПЕНКО, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики, Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: olga.petrivna.karpenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5522-2565>

МОЖЛИВЕ Й НЕМОЖЛИВЕ В ДІАХРОННІЙ ОЙКОНІМІЇ НА ПРИКЛАДІ НАЗВ КИЇВЩИНИ

7 березня 2020 р. відсвяткувала ювілей відомий український мовознавець, славіст, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу історії української мови та ономастики Інституту української мови НАН України Ольга Петрівна Карпенко. Наукові інтереси О.П. Карпенко зосереджені в таких галузях, як слов'янська і українська ономастика та етимологія. Найпомітніше місце в науковому доробку дослідниці посідають праці з гідронімії архаїчних зон Східної Славії, які поглиблюють знання про історичне минуле українського народу та його етногенезу. Друкуючи статтю О.П. Карпенко, редколегія журналу «Українська мова» щиро вітає ювілярку й зичить їй здоров'я та творчого довголіття.

*У статті на прикладі ойконімікону Київщини, зокрема літописних назв **Переяславля** і **Мутижиря**, проаналізовано труднощі, які виникають під час їх дослідження. Ойконімікон староукраїнського періоду дає змогу визначити етимон-антропонім, часто без уточнення його носія, але показовий щодо характеристики праантропоніма, його дереваційно-гніздових зв'язків.*

Ключові слова: ойконім, літописна назва, словотвірна модель, антропонім, апелятив, етимологія.

Відновлення ойконімної системи Київщини, найдавнішого ареального простору східного слов'янства, незважаючи на, імовірно, найкращий її історико-територіальний опис порівняно з іншими регіонами, досі залишається одним із актуальних питань ономастики України. Фіксація найдавніших назв поселень краю за появи писемності, певно в неповному обсязі, з'являється в літописах Київської доби у зв'язку з різними соціальними подіями. Консерватизм онімів, зокрема й ойконімів, безперечно, важлива основа для відновлення різночасових стратумів. Ідеально, коли

Цитування: Карпенко О.П. Можливе й неможливе в діахронній ойконімії на прикладі назв Київщини. *Українська мова*. 2020. № 2 (74). С. 89—99. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2020.02.89>

лінгвістичне обґрунтування походження тієї чи тієї назви підтримується історичними записами, археологічними матеріальними знахідками за об'язкової їхньої автентичності. За відсутності таких матеріалів і артефактів дослідник спирається лише на лінгвістичний апарат. Завдяки етимології онімів та врахування особливостей фонетики, семантики, структури, ареальних рис було відновлено й пояснено чимало вже зниклих апелятивів, частково відновлено антропонімікон, а також окреслено орієнтовний час появи значної кількості назв.

Установлення первісної (етимологічної) форми архаїчних ойконімів за наявності численних варіантів, а відтак визначення правильної мотивації в кожному окремому випадку — справа надзвичайно складна, практично неможлива без додаткових архівних матеріалів. Навіть наявність багатьох історичних джерел (які також не відзначаються однотайністю) подекуди виконує тільки підготовчу роль для визначення етимології окремого ойконіма, його місця в типологічно однойменних утвореннях усього слов'янського ареалу. Відомо, що межі Київщини в процесі формування системного ойконімікону постійно змінювалися: до її складу на різних етапах уходили літописні міста та поселення часів Київської Русі, Переяславщини, частини сучасних областей — Чернігівської, Полтавської, Черкаської. Уся ця велика територія, неоднозначна в етнокультурному плані, мала свої особливості, зумовлені формуванням місцевого населення, його мовними (діалектними) та культурними традиціями, що виявилися в назвах місцевостей, населених пунктів та інших топонімів. Походження ойконімів часто обростало додатковою легендарною інформацією, переказами про архаїчність виникнення, родовід їхніх засновників тощо. Водночас далеко не всі оніми Київщини можна вважати аж такими давніми (наприклад, часів Київської Русі) лише на підставі наявних легенд-переказів про їх раннє утворення. Більше того, усе частіше постає питання про хронологічну надійність літописних онімів, яка, здавалося б, насамперед захищена точно визначеним датуванням літописів. Про невідповідності окремих історичних подій, про літописні різночитання, навіть про переписування літописів ішлося неодноразово. Якщо за дослідженням істориків, «хронологія Повісті минулих літ не просто помилкова в якихось фрагментах, вона становить цілком штучне утворення — по суті вигадана літописцем» [13: 59], то питання хронологічної надійності (зокрема першої історичної фіксації) окремих літописних ойконімів фактично не має джерельної підтримки. «Для реконструкції дійсного минулого IX—X віків ця обставина, зрозуміло, фатальна» [Там само: 59]. Дослідник може спиратися лише на лінгвістичний аналіз оніма, урахувуючи його мовні особливості. Визначити точно рік фіксації літописного оніма, мабуть, практично неможливо, якщо джерело сумнівне щодо своєї оригінальності. Утім, порівняння інших літописних свідчень, оригінальних текстів (нехай їх мало), візантійських джерел дозволяють наблизитися якщо не до точного, то принаймні приблизного датування оніма або визначити можливий інтервал його виникнення. Лексичне зна-

чення онімної основи також інформативне щодо періоду вірогідного її формування.

Досліджуючи питання фіксації літописних ойконімів, не можна оминути час появи м. *Переяслава* — центру майбутньої Переяславської землі, яка знаходилася обіч Києва, і з другої половини XI ст. стала окремим князівством. *Переяслав*, часто згадуваний на сторінках літописів — *Переяславль* (*Переславъ*) *Русскій* (Ук: 576) — як значний культурний центр, безсумнівно, виник у літописний період. Його першу фіксацію відносять до 907 р., до подій так званого першого договору Русі з Візантією, у якому *Переяславль* названо третім у списку Руських міст: «на Рускіє городы. пѣрвое на Кієвъ, таже и на Черниговъ. и на *Переяславъ*. и на Польгескъ. и на Ростовъ» (ПСРЛ II: 22) та ін. Цей «поважний» список руських міст, де були князівські столи, підвладні князю Олегу, справив таке переконливе враження на визначення даткування міста, що на нього тривалий час спиралися не лише дослідники, починаючи з XVIII ст., але й протягом усього XX ст. Більше того, його хронологію навіть поглиблювали. Так, В.Г. Ляскоронський уважав, що *Переяславль* існував навіть раніше за літописну згадку [7: 128], а Л.В. Падалка його процвітання відносив до VIII—IX ст. [10: 32]. Авторитет літописної фіксації (907 р.) став переконливим і для наших сучасників [6: 374]. Водночас літописи зберегли іншу розповідь про *Переяславль* у часи князювання Володимира Святославича, датовану 993 р.: «и се Печенѣзѣ придоша по шной сторонѣ. ѿ Сулы. Володимерь же противу имъ. и оусрѣтѣ на трубеши. над^а броду кдѣ нынѣ *Переяславль*» (ПСРЛ II: 106). Проте це даткування виявилось неавторитетним, зокрема й для лінгвістів. О.С. Стрижак уважав його помилковим саме з огляду на договори з греками під 907 і 945 рр. [1: 100], хоч ще 988 р. відома літописна розповідь про те, що: «И нача ставити городы [Володимерь] по Деснѣ. и по Востри. и по Трубешеву (трубежеву). и по Сулѣ. и по Стугнѣ» (ПСРЛ I: 121). Закономірно постає питання, які порубіжні міста навколо Києва почав будувати Володимир? Історики, здійснивши порівняльний аналіз літописних статей, вивчивши іноземні джерела, зокрема працю Константина Багрянородного «Про управління імперією» (948—952 рр.), дійшли висновку, що поява *Переяславля Руського* — результат державницької діяльності Володимира Святославича й датували його часом з 988 до 992/993 рр. [11: 63]. Ураховуючи свідчення археологів про те, що його існування обмежується рубежем X—XI ст., О.П. Толочко вважає, що «перші достовірні літописні згадування *Переяславля* належать тільки до XI ст., коли тут виникає княжий стіл для Всеволода Ярославича» [13: 273]. Ми не торкаємося причин зміни Сильвестром — ігуменом Видубицького монастиря і редактором «Повісті минулих літ» — текстів договорів 907 та 944 рр. [11: 63], бо це не так суттєво для з'ясування тлумачення ойконіма, як правильна хронологія досліджуваного об'єкта. Оскільки історики, зважаючи на археологічні розкопки, відносять появу *Переяславля* не раніше кінця X — поч. XI ст., то закономірно чекати, що в його назві відбилися традиції номінації цього історичного періоду. За

формальними показниками назву (датовану 992, 993 рр.) *Переяславль* (ПСРЛ I: 124; ПСРЛ II: 106) доцільно вважати посесивом на *-j(ь) від власного імені *Переяславъ* із **Perjēslavъ* [14: 241; 1: 100; 6: 374]. Композитне ім'я *Переяславъ* у буквальному прочитанні 'той, який перейняв (успадкував) славу' типове для літописного періоду. Його перший компонент мотивований дієсловом *перейати* 'перейняти' (<**per-jęti*), збережений у пізнішому за часом виникненню патронімному антропонімі *Гришка Переятичъ* — гомельський селянин, 1640 р. (Тупиков: 689), який дає підстави реконструювати ім'я **Переятъ* <**Perjęťъ*. Другий складник — *-славъ* — часто вживаний у композитних іменах, зокрема князів, пор., наприклад, *Ярославъ* — син Володимира Святославича, 980 р., син Святослава чернігівського, 1096 р., *Мьстиславъ* — син великого князя *Изяслава*, 1069 р. (ПСРЛ I: 78, 169, 230) та ін. Значно складніше, а часом уже неможливо, відновити особу, якій воно могло належати. Принаймні відомостей про князя (а саме за іменами князів найчастіше називали давні міста) з таким іменем немає, але його реальність підтверджує дериват *Нажиръ Переяславичъ* — руський воїн, 1162 р. (Тупиков: 265). Зрозуміло, що незасвідченість реальної особи з таким іменем породила численні перекази про легендарних руських воїнів. Такі спроби щодо тлумачення ойконіма закріплені вже в літописах, але тут вони несуттєві. У конкретному випадку важливою є архаїчна *j*-това модель ойконіма, яка передбачає в основі антропонім.

Під 993 р. у літописі за Воскресенським списком (1859 р.) зафіксовано складену форму: «*О Переяславли Рускомъ*» (ПСРЛ VII: 314), а Лаврентіївський літопис подає її під 1199 р.: «в *Рускьих Переяславль*» (ПСРЛ I: 415). Означення могло бути як у препозиції, так і постпозиції. Безсумнівно, що саме наявність означення стала підставою для появи версії про вірогідність перенесення назви м. *Переяславль* з Болгарії як наслідок русько-болгарських взаємин. О.С. Стрижак уважав, що після витіснення сіверів (сіверян) болгарами з *Преслава* на Дніпровському Трубежі «з'являється своя сіверська (інакше роменська) культура з м. *Переяславом* (*Переяславль Рускій*)», який зафіксований під 907 р., хоч виник значно раніше [12: 70—71]. Наскільки раніше трапилася ця подія, автор не уточнює, але в останній чверті VII ст. болгарські сівери ще перебували в Болгарії [Там само: 70], тому їх переселення мало відбутися не пізніше VIII ст. Якщо розглядати питання, у який період могла відбутися така трансплантація, то в цій версії насторожує хронологічна невідповідність, адже у дослідженні І. Йорданова вказано, що болгарське місто *Преслав* у IX—X ст. було відомо як *Преславен град*, букв. 'преславне місто', тоді як *Преслав* або *Великий град Преслав* його стали називати з XI ст. [2: 71—80]. Отже, версія О.С. Стрижака про таке раннє перенесення болгарської назви не вкладається в можливі хронологічні межі виникнення *Переяславля Руського*. Навіть якщо уявити можливість перенесення південнослов'янської назви на Дніпровське Лівобережжя під час греко-русько-болгарських стосунків 985—992 рр. [11: 165], то постає закономірне питання про причини відсутності назви *Преславъ*

або його східнослов'янського відповідника **Переславъ* у літописах. Правда, її подано в дужках *Переяславль (Переславъ) Рускій* до Покажчика літописів (Ук.: 576), проте жодного разу не згадано на сторінках літописів. У пізніх джерелах вона трапляється лише один раз під 1616 р. *Pereslaw* (АЮЗР: 312), що дає підстави кваліфікувати її какофонічним варіантом. Усе ж таки появу відприкметникового означення *Рускій* < *Русь* потрібно визнати не випадковим, оскільки воно мало виконувати розрізняльну функцію щодо інших ойконімів. Такими й могли бути болгарський *Преслав Великий*, відомий у давньоруських літописних текстах як *Переяславецъ*, тобто *Преслав Малий*, пор. 967 р. «кнѧжа ту въ Переяславици», 971 р. «приде Стославъ въ Переяславецъ» (ПСРЛ I: 65, 69), але не за часів походів князя Святослава, коли ще *Наддніпрянський Переяславль* не було засновано, а ймовірніше, за Володимира Святославича (985—992 рр.). Дослідники припускають, що саме виникнення *Переяславля* зумовило потребу уникнути плутанини між ним і болгарським *Преславом Великим* у церковних документах і хроніках — *Мегалі Преслава* та *Росіас Преслава* [5: 16—17]. Водночас близька співзвучність назв нового східнослов'янського міста з болгарським *Преславом* ще не слугує надійним аргументом про спільне походження цих ойконімів. Сюди ж додамо інші *Переяславлі*. Це *Переяславль-Залеський* — м. у Ростовській землі, сучасне рос. м. *Переяслав-Залесский* у Ярославській обл. РФ та *Переяславль Рязанский* — м. у Рязанській землі, сучасне м. Рязань РФ, які на першопочатках свого виникнення також відомі як *Переяславль*, але хронологічно пізніші за *Переяславль Рускій*. Розташування всіх трьох міст на однойменній р. Трубіж і зумовили сприйняття північноросійських міст вторинними утвореннями стосовно Середньонаддніпрянського складеного ойконіма [1: 100; 9: 135]. Отже, питання про перенесення болгарської назви *Преслав (Великий)* на Лівобережжя Дніпра, досі відкрите. Навіть якщо болгарський ойконім міг впливати на формування назви нового міста на Лівобережжі Дніпра, то східнослов'янський ономастикон, який розвивався за своїми законами, також дався взнаки, і форма назви міста відповідає традиційній для свого часу відантропонімній моделі.

Східнослов'янський ойконім *Переяславль* від перших фіксацій — посесивне утворення із суф. *-j(b)* від особового імені *Переяславъ* із закономірною епентезою > *Переяславль* і подальшою трансформацією в нуль звука внаслідок ствердіння приголосного *-v-* на українському ґрунті. Уважати це особове ім'я династичним документальних підстав немає. Незважаючи на це нове місто, як видається дослідникам, можливо, навіть зі штучною або «з очевидно «вигаданою» назвою» [13: 273] органічно вписувалося в ойконімікон Київської доби, було його питомою частиною. Один із найдавніших топоформантів **-j(b)*, який на період появи назви *Переяславль* (рубіж X—XI ст.) був досить активним, відразу ввів її в коло давньослов'янського топонімного типу, пор. інші посесивні прикметники: *Пятівль* — м. у Сіверській землі, *Святославль* — м. у Київській землі, *Йрославль* — двір у Києві та ін. [1: 112, 149, 178]. Виникнення таких утво-

рень, зумовлених соціальними умовами, які не порушують системного характеру онімоторення, властиві історичному та сучасному етапам. Не варто також забувати, що мотив номінації навіть сучасної назви не завжди очевидний, а історичної — і поготів. Для значної кількості архаїчних ойконімів можна говорити лише про виникнення від антропонімів, без установаження конкретної особи — носія антропоніма. Наприклад, важко щось сказати про носія непродуктивного композита **Мѣтижирѣ*, відновленого для східнослов'янського іменника завдяки літописному ойконіму (або топоніму) *Мѣтижирѣ*, двічі згаданому в літописах під 1160 і 1162 рр. у Київській землі, поза лінгвістичною характеристикою його складових компонентів, запропонованою І.М. Железняк [див.: 3: 63—64]. На думку істориків, яку також поділяла І.М. Железняк, на місці літописного *Мѣтижирѣ*, зараз розташоване с. *Мотижин*.

На території сучасного Макарівського р-ну *Мѣтижирѣ*, мабуть, найдавніше поселення і єдине літописне. Після його зникнення зі сторінок літописів, як і багатьох інших поселень Київщини, зумовленого спустошливими військовими діями, брак історичних документів суттєво обмежив вивчення відновленого та не один раз перейменованого поселення: «*Motyżyr czyli Motyżyn został pustką*» (SG VI: 751). Тільки на кінець XV ст. доходять відомості про нове поселення на його місці: «*Siedlisko też to Borysowo z pustym horodyszczem Motyżyn wchodziło w skład dóbr t. zw. Jasieniczych*» (Op. cit.: 751). За відсутності надійних історичних джерел не зовсім зрозуміло, коли ж з'явилася назва нп *Мотижин*. Можемо лише припускати подвійне прочитання наведеного вище цитування: 1) ідеться про старе городище *Мотижир* < *Мутижир*, пов'язане з літописним *Мѣтижирѣ*; 2) назва городища *Мотижин* заступає *Мотижир* < *Мѣтижирѣ*.

З'являється в цей час нове поселення *Борисів* (див. згадку про нього вище), «*Borysów czyli Motyżyn*», 1506 р. (SG V: 922), «Воронино, а *Борисовъ*», 1509 р. (LM: 320), назва якого постала від особового імені *Борис* за допомогою присвійного суфікса *-овъ*. Кому належало ім'я *Борис* (засновнику, власнику поселення, комусь іншому?), джерела не повідомляють. Документ 1602 р. інформує про появу ойконіма *Мотижин*: «*Motyżyn, na siedliszczu Borysowskiem*» (Żdz. XXI: 447). Причини перейменування поселення *Борисова* досі невідомі. Джерела XVII ст., окрім наведеної форми *Motyżyn*, яка виявилася найстійкішою і простежується нині на карті району, подають його різне фонетичне оформлення, пор. *Mutużyn*; *Motużyn*, 1602 р. (Op. cit.: 68, 75), «*в мѣ(с)тѣ(ч)ку Мутыжинѣ*», 1611 р. (АКЖГУ: 197).

Зваживши на те, що фіксація літописного *Мѣтижирѣ* не переходить за XII ст., а городище *Мотижин* згадується лише наприкінці XV ст., важко уявити, що це споріднені назви. Якщо стара назва спочатку зберігалася, то згодом вона трансформувалася. Непродуктивний східнослов'янський антропонім-композит *Мѣтижирѣ* як мотиватор найменування поселення не міг бути потрібним у нових умовах назвотворення, не відповідав вимогам мовної норми. Мовна форма городища *Мотижин* стосовно літописного першоджерела зазнала таких помітних змін, що почала

сприйматися самостійним посесивним утворенням, пор., наприклад, пол. прізвище *Motyga* (SN VI: 464). Формант *-ин* увів його в коло іншої продуктивної моделі. Ойконім *Мотижин* поодинокий не лише в Україні, споріднені назви не простежуємо в інших слов'янських регіонах.

Фактичний матеріал ойконімів, вилучений із різноманітних джерел, навіть для назв XVII ст. і пізнішого часу вказує на етимон-антропонім, часто без подальшого уточнення його носія, але досить показовий щодо характеристики праантропоніма, його дериваційно-гніздових зв'язків. Правильне пояснення етимона ойконіма — основа етногенетичної характеристики оніма. Відомостей про те, хто був засновником с. *Караниши* Миронівського р-ну, у документах немає. Невідома також дата його виникнення. Перекази відносять появу ойконіма до часів князя Володимира (МСК: 88), але у джерелах зафіксований лише з XVII ст. — *Karopusze* (Ляскоронский: 26). Показово, що ця назва регулярніше трапляється тільки з XVIII ст. як новоосаджене поселення, що могло вказувати на його тимчасову руйнацію: «na poddanuch moich wsi nowo osadzonej *Karapysze*», 1739 р. (цит. за: SG III: 830). Прагнення бачити в назві татарські (Похилевич: 440) або інші тюркські мовні залишки видаються лінгвістично необґрунтованими.

Зі структурно-етимологічного погляду ойконім *Караниши* (*Karopusze*, *Karapysze*) — питоме слов'янське множинне утворення від антропоніма *Караниш*. Поміж споріднених відповідників можна назвати: укр. Лукянь *Каранишъ*, 1718 р. (ДІП: 219), сучасне укр. прізвище *Караниш* (Новикова: 358), пол. *Kropisz*, *Koropisz* (SN V: 164, 297). Повноголосний кореневий вокалізм польського прізвища, який сягає праформи **Korpišь*, вірогідно зумовлений запозиченням з української мови або виникненням на східнослов'янському порубіжжі. Антропонім *Караниш* — дериваційне утворення, імовірно, з діалектною реалізацією кореневої морфеми, вихідної основи **tort-* із **Koroniш* < **Korpyz*. Його мотивація розкривається і підтримується за допомогою апеллятивної лексики, пор. укр. діал. *ка́ран* 'карапуз', 'пацан', 'шмаркач' (Чучка: 251), 'хлопець-підліток' (Сабадош: 139), 'збиточник' (Жегуц, Піпаш: 69), рос. діал. *кара́на* 'незграбна, вайлувата людина' (СРНГ 13: 75), блр. діал. *курóна* 'невправна жінка' (МАСМ: 49). Спорідненість наведеної блр. лексеми *курóна* з *курапата* 'куріпка' (ЭСБМ: 169) видається фонетично і семантично безпідставною. Її виправдано розглядати поміж утворень із вокалізмом *o* під реконструкцією псл. **korpa*, континуанти якого належать до активної лексики та непогано описані в літературі [4: 61—62]. Дериваційне гніздо з коренем **korp-* досить об'ємне, але для розуміння мотивації прізвища цілком показовий наведений матеріал. Іронічне лексичне значення запропонованих апеллятивів вказує на характерні властивості носія прізвища *Караниш*. Подібна насмішкуватість властива основі жіночого прізвища *Караньшка* (представленої в іншому суфіксальному оформленні) — удова, 1718 р. (ДІП: 225) — із **Коронешка* < **Корпешка*.

Тільки назви окремих поселень привертають увагу писемно засвідченими відомостями про його власника та засновника. До таких ойконімів маємо підстави зарахувати с. *Дитятки* Іванківського р-ну, відоме тривалий час

як *Дитятковичі*, пор. 1581 р. «*z Dziedziatkowicz*» (Їdz. XX: 39). Майже на століття раніше історичні акти зафіксували важливі відомості про засновника майбутнього поселення, а на час датування документа 1493 р. про держателя землі, без уточнення її назви: «Пань Юреї пишеть, ихъ тотъ человекъ *Дитатъковичъ* даиваль отцу нашему с тоє земли ... дани чотыри карамоны меду пресного» (Акты ЛРГ: 56). Ойконім мотивований патронімом у мн. *Дитатъковичъ*, який, за Р. Мароевичем [8: 163], замінював патронім на зразок *Дитатъковъ сынъ*, продовжуючи семантичний розвиток *Дитятков нащадок*, пор. у цьому плані ст.-рос. *Гриша Дитятковъ* — поморський таможник, 1577 р. (Тупиков: 532), в основі якого антропонім *Дитятко* + присвійний суфікс *-овъ*. На жаль, за доступними джерелами вже неможливо встановити ім'я данника батька пана Юрія (імовірно, когось із Горностаїв — заможних власників цієї території), але патронім *Дитатъковичъ* указує на юридично самостійну особу, майбутнього засновника поселення.

Наведені міркування з приводу утворення зазначених назв поселень ілюструють труднощі, які виникають під час дослідження еволюції назв на діяхронному рівні, що добре помітно на прикладі назви *Перетаславль*, де аналіз сягає літописного періоду. По-перше, це можуть бути несумісні хронологічні дані, які подають писемні джерела і пам'ятки матеріальної культури (археологія). Тепер відомі причини фальшування літописів, у зв'язку із часовим зсувом історичних подій переписувач літопису (адже оригіналів немає) міг зсувати й датування окремих населених пунктів. По-друге, можуть бути вже нібито встановлені в літературі не завжди добре мотивовані версії походження деяких назв. Історичні ойконіми, зокрема й літописні, зазнали модифікацій та перейменувань. Поселення, що з'явилися на місці колишніх через тривалий проміжок часу, становили самостійні мовні одиниці з новим мотивом номінації.

Говорячи про складні питання у діяхронних дослідженнях, незаперечним є те, що історичні ойконіми — надійне джерело для реконструкції прадавнього слов'янського лексикону, перевірена етногенетична база для тлумачення відновлених антропонімів та визначення їхніх правильних етимологій.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- АКЖГУ — Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року. Підг. до вид.: А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. Житомир, 2002.
- Акты ЛРГ — Акты литовско-русского государства. С предисловием М.В. Довнар-Запольского. Вып. I. (1390—1529 г.). *Чтения в императорском об-ве истории и древностей российских при Московском ун-те*. Кн. 4. Москва, 1899. С. 1—258.
- АЮЗР — Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов [...]. Киев, 1886. Ч. VII. Т. 1.
- ДП — Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII—XVIII ст. Т. I: Компюти та ревізії Полтавського полку. Компут 1649 р. Компут 1718 р. Упоряд., підг. до друку, вступна стаття В.О. Мокляка. Полтава, 2007.
- Жегуц, Піпаш — Жегуц І., Піпаш Ю. Словник гуцульського говору в Закарпатті. Мюнхен, 2001.
- Ляскоронский — Ляскоронский В.Г. Иностранные карты и атласы XIV и XVII вв., относящиеся к Южной России. Киев, 1897.

МАСМ	— Матэрыялы да абласнога слоўніка Магілёўшчыны. Мінск, 1981.
МСК	— Міста і села України: Київщина. Київ, 2011. Ч. II.
Новикова	— Новикова Ю.М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини. Донецьк, 2007.
Похилевич	— Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Собр. Л.И. Похилевич. Біла Церква, 2005.
ПСРЛ I	— Полное собрание русских летописей. Москва, 1962. Т. I. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку.
ПСРЛ II	— Полное собрание русских летописей. Москва, 1962. Т. II. Ипатьевская летопись.
ПСРЛ VII	— Полное собрание русских летописей, издаваемое по высочайшему повелению Археографической комиссии. СПб., 1856. Т. VII. Летопись по Воскресенскому списку.
Сабадош	— Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008.
СРНГ	— Словарь русских народных говоров. Под ред. В.П. Филина. Вып. 13. Ленинград, 1977.
Тупиков	— Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен. СПб., 1903.
Ук.	— Указатель к первым восьми томам Полного собрания русских летописей. СПб., 1907. Отд. II. Указатель географический.
Чучка	— Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
ЭСБМ	— Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Рэд. В.У. Мартынаў. Мінск, 1989. Т. 5.
LM	— Lietuvos Metrika. Kn. № 8 (1499—1514). Užrašymų knyga 8. Vilnius, 1995.
SG	— Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa, 1880—1902. T. I—XV.
SN	— Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych. Wydał K. Rymut. Kraków, 1992—1994. T. VI.
Љdz.	— Źródła dziejowe. Warszawa, 1876—1915. T. I—XXIV.

ЛІТЕРАТУРА

1. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. Київ, 1985.
2. Йорданов И. Името на Преслав в писмените източници. *Плиска — Преслав*. София, 1995. Т. 7. С. 71—86.
3. Железняк І.М. Історія літописного *Мутижирь*. *Мовознавство*. 1974. № 3. С. 61—65.
4. Козлова Р.М. Структура праславянського слова. *Праславянське слово в генетическом гнезде*. Гомель, 1997.
5. Колибенко О.В. Придунав'я і Переяславщина: історико-археологічні та топонімічні паралелі. *Науковий вісник Ізмаїльського державного педагогічного інституту*. Ізмаїл, 2000. Вип. 9. С. 16—18.
6. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. Київ, 2014.
7. Ляскоронский В.Г. История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII столетия. Киев, 1903.
8. Маројевић Р. Антропонимске категорије у староруском јузику (прилог питањ у реконструкцији прасловенског система). *Ономатолошки прилози*. 1983. IV. С. 137—177.
9. Нерознак В.П. Названия древнерусских городов. Москва, 1983.
10. Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. Полтава, 1914.
11. Переяслав у віках. Автори-упор. В. Коцур, О. Колибенко. Київ, 2007.
12. Стрижак О.С. Сіверяни. *Мовознавство*. 1973. № 3. С. 64—71.
13. Толочко А.П. Очерки начальной Руси. Киев; Санкт-Петербург, 2015.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Москва, 1987. Т. III.

LEGEND

- АКЖГУ — Act Book of the Zhytomyr City Government in 1611. (2002). Resp. to type: A.M. Matviienko, V.M. Moisiienko. Zhytomyr (in Ukr.).
- Акты ЛРГ — Acts of the Lithuanian-Russian state. (1899). With a foreword by M.V. Dovnar-Zapolsky. Issue I. (1390—1529). *Readings in imperial society of history and antiquities of Russia at Moscow University*. Book 4. P. 1—258. Moscow (in Rus.).
- АЮЗР — Archive of South-West Russia, published by the commission for the analysis of ancient acts [...]. (1886). Part VII. Vol. 1. Kyiv (in Rus.).
- ДП — Sources from the history of the Poltava Regiment. Mid XVII—XVIII cent. (2007). Vol. I: Computes and revisions of the Poltava Regiment. Computus 1649. Computus 1718. Ordered and ready for printing, introductory article V.A. Mokliak. Poltava (in Ukr.).
- Жегуц, Піпаш — Zheguts, I., Pipash, Yu. (2001). Vocabulary dictionary of Hutsul in Transcarpathia. Munich (in Ukr.).
- Ляскоронский — Lyaskoronsky, V.G. (1897). Foreign maps and atlases XIV and XVII century related to Southern Russia. Kyiv (in Rus.).
- МАСМ — Materials for the dictionary of Mogilev oblast. (1981). Minsk (in Bel.).
- МСК — Cities and villages of Ukraine: Kyiv region. (2011). Part II. Kyiv (in Ukr.).
- Новикова — Novikova, Yu.M. (2007). Practical word-spelling Dictionary of Central and Eastern Donetsk surnames. Donetsk (in Ukr.).
- Похилевич — Pohilevich, L.I. (2005). Tales of the populated areas of the Kyiv province or Statistical, historical and church notes on all villages, villages, towns and cities within the province. Bila Tserkva (in Rus.).
- ПСРЛ I — Complete collection of Russian chronicles. (1962). Vol. I. Laurentian Chronicle and Suzdal Chronicle by Academic List. Moscow (in Rus.).
- ПСРЛ II — Complete collection of Russian chronicles. (1962). Vol. II. Ipatiev Chronicle. Moscow (in Rus.).
- ПСРЛ VII — Complete collection of Russian chronicles published by to the highest command of the Archaeographic Commission. (1856). Vol. VII. Chronicle of the Voskresensk List St. Petersburg (in Rus.).
- Сабодош — Sabadosh, I. (2008). Dictionary of Transcarpathian dialect of Sokyrnitsa village of Khust district. Uzhgorod (in Ukr.).
- СРНГ — Filin, V.P. (Ed.) (1977). Dictionary of Russian folk dialects. Issue. 13. Leningrad (in Rus.).
- Тупиков — Tupikov, N.M. (1903). Dictionary of Old Russian personal proper names. SPb. (in Rus.).
- Ук. — Index to the first eight volumes of the Complete Assembly of Russians chronicles. (1907). Dep. II. Geographical index. SPb. (in Rus.).
- Чучка — Chuchka, P.P. (2005). Surnames of Transcarpathian Ukrainians: A Dictionary of History and Etymology. Lviv (in Ukr.).
- ЭСБМ — Martynov, V.U. (Ed.). (1989). Etymological dictionary of the Belarusian language. Vol. 5. Minsk (Bel.).
- LM — Lithuanian Metrics. (1995). Book № 8 (1499—1514). Notebook 8. Vilnius (in Lit.).
- SG — Geographical dictionary of the Polish Kingdom and other Slavic countries. (1880—1902). Vol. I—XV. Warsaw (in Pol.).
- SN — Rymut, K. (1992—1994). Dictionary of surnames used in Poland today. T. VI. Krakow (in Pol.).
- Żdz. — Historical sources. (1876—1915). Vol. I— XXIV. Warsaw (in Pol.).

REFERENCES

1. Etymological Dictionary of the Chronicles geographic names of the Southern Rus. (1985). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
2. Yordanov, I. (1995). The name of Preslav in the written sources. *Pliska — Preslav*. Vol. 7. P. 71—86. Sofia (in Bol.).

3. Zheliezniak, I.M. (1974). History of the Chronicle of the Mutizhir. *Movoznavstvo*, 3, 61—65 (in Ukr.).
4. Kozlova, R.M. (1997). The structure of the pre-Slavic word. Pre-Slavic word in the genetic nest. Gomel (in Bel.).
5. Kolybenko, O.V. (2000). Danube and Pereyaslav region: historical-archeological and toponymic parallels. *Scientific Bulletin of the Izmail State Pedagogical Institute*. Issue 9. P. 16— 8. Ismail (in Ukr.).
6. Luchyk, V.V. (2014). Etymological dictionary of toponyms of Ukraine. Kyiv (in Ukr.).
7. Lyaskoronsky, V.G. (1903). The history of Pereyaslav land from ancient times to the half of the XIII century. Kyiv (in Ukr.).
8. Marojevic, R. (1983). Anthroponymic Categories in Ancient Russian Language (Question Contribution to the Reconstruction of the Praslavonic System). *Onomatological Contributions*, IV, 137—177 (in Serb.).
9. Neroznak, V.P. (1983). Names of ancient Russian cities. Moscow (in Ukr.).
10. Padalka, L.V. (1914). The past of Poltava territory and its settlement. Poltava (in Rus.).
11. Kotsur, V., Kolibenko, O. (Eds.). (2007). Pereyaslav in the ages. Kyiv (in Ukr.).
12. Stryzhak, O.S. (1973). Northerners. *Movoznavstvo*, 3, 64—71 (in Ukr.).
13. Tolochko, A.P. (2015). Essays on initial Russia. Kyiv — St. Petersburg: Laurus (in Rus.).
14. Fasmer, M. (1987). Etymological Dictionary of the Russian Language. Vol. III. Moscow: Progress (in Rus.).

Статтю отримано 11.02.2020

Olha Karpenko, Doctor in Philology, Leading Researcher
of the Department of History of Ukrainian Language and Onomastics,
Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevskiy St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: olga.petrivna.karpenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5522-2565>

THE POSSIBLE AND THE IMPOSSIBLE IN THE DIACHRONOUS OYKONYMY ON THE EXAMPLE OF THE KYIV REGION

The example of the Kyiv region's oykonyms illustrates the difficulties faced by the linguist in the study of the names of settlements. The problems that arise in the analysis of chronicle oykonyms are illustrated by the example of *Pereyaslav*. In formal terms, the oykonym *Pereyaslavl'* is appropriate to be considered as a possessive of *-j(ь) on the first name *Pereyaslav*. The first component is motivated by the verb 'to adopt', the second is 'a glory', which is productive of composite names. Chronicle form '*Russkiy Pereyaslavl'*' gave rise to a version of the name transfer of *Pereyaslavl'* from Bulgaria. The designation of *Russkiy* < *Rus* performed a distinctive function with respect to other oykonyms, including the Bulgarian *Preslav* the *Great*. The coherence of the names of the new city with the Bulgarian *Preslav* does not prove the common origin of the oykonyms. For most archaic oykonyms, one can only speak of anthroponyms, without specifying a particular person.

The settlement of *Mutizhir*, known from the chronicles, initially disappeared and was subsequently rebuilt and renamed: *Motyzhir*, *Motyzhyn*, *Borisov* and again *Motyzhyn*. The name *Mutizhir* does not pass over the XII century, and the settlement of *Motyzhyn* is mentioned only at the end of the XV century. The chronicle anthroponym-composite *Mutizhir* could not be a motivator in the new conditions of the oykonyms formation. The name *Motyzhyn* has changed so much in comparison with the chronicle of primary sources that it became perceived as an independent possessive formation.

Oykonimikon of XVII century allows one to define an etimon-anthroponym, often without specifying its carrier. For example, the oykonym *Karapysz* is a specific Slavic plural form from the nickname *Karapysz* which is a derivative formation with dialectic implementation of the root morpheme, the initial base *tort-.

Only certain names attract the written information about its owner and founder. It is correctly to include *Dytyatky* in the Kyiv region to such oykonyms.

Keywords: *oykonym, oykonym in chronicles, word-forming model, anthroponim, appellative, etymology.*